

JANUSZ ELBANOWSKI

EFEKTYWNOŚĆ ROZWOJU TECHNIKI JAKO MIERNIK
OCENY DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTWA
Z doświadczeń w poznańskim przemyśle maszynowym

I

Na ogół mianem postępu technicznego określa się „zmiany w całości kształcie narzędzi pracy i metod wytwórczych, które pozwalają bądź rozszerzyć zakres zaspokajanych potrzeb materialnych i kulturalnych ludności, bądź ułatwić pracę ludzką, bądź wreszcie oszczędzić pracę żywą i uprzedmiotowioną”¹, albo — w sformułowaniu K. Wandeita — „opartą na szeroko pojętym rachunku ekonomicznym zmianę techniczną i technologiczną wprowadzoną do procesu technologicznego”².

Postęp techniczny w przemyśle maszynowym w szerszym znaczeniu obejmuje ponadto uruchomienie nowej produkcji, czyli ten kierunek działania, który J. Lisikiewicz określa jako postęp nowości i jakości³. W naszym przypadku pojęcie rozwoju techniki⁴ oznaczać będzie ogół przedsięwzięć, które stanowią w przedsiębiorstwie przemysłowego treść planu przygotowania i uruchomienia produkcji nowych oraz modernizacji dotychczas produkowanych maszyn, urządzeń i wyrobów, planu przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych i planu prac konstrukcyjno-doświadczalnych, laboratoryjnych i naukowo-badawczych. Pojęcie to nie obejmuje inwestycji związanych z renowacją majątku trwałego i z jego powiększeniem oraz budowy i rozbudowy zakładów i wydziałów produkcyjnych⁵. Są to więc „małe formy” postępu technicznego, ujęte w wąskich, przeważnie rocznych ramach „obszaru czasowego”⁶.

Równocześnie pojęcie efektu rozwoju techniki, podsuwające skojarzenia ze skutkami ilościowo wymiernymi, ulega w tym kontekście rozsze-

¹ B. Minc, *Zagadnienia ekonomii politycznej socjalizmu*, Warszawa 1957, s. 141.

² K. Wandelt, *Istota i rodzaje postępu technicznego*, Poznań 1960, s. 59.

³ J. Lisikiewicz, *Postęp techniczny a wydajność pracy w przemyśle*, Warszawa 1963, s. 49.

⁴ Zgodnie z terminologią przyjętą w Zarządzeniu Przewodniczącego Komitetu do Spraw Techniki (M. P. 1962, nr 41, poz. 194).

⁵ Rozróżnienie takie wprowadzają liczni autorzy, między innymi U. Wojciechowska, *Bodźce ekonomiczne w przedsiębiorstwie przemysłowym*, Warszawa 1963, s. 238.

⁶ J. Lisikiewicz, op. cit., s. 70.

zeniu, bo ujmuje oprócz rezultatów wprowadzenia zmian technicznych i technologicznych w procesie produkcyjnym także i rezultaty na odcinku rozwijania nowej produkcji.

W ten sposób rozumiane efekty są skutkiem planowego działania, są skutkiem związanym integralnie z wynikami całokształtu działalności przedsiębiorstwa jako jednostki gospodarczej. Z tych względów wszelka ocena realizowania rozwoju techniki i jego efektów wymaga kompleksowego potraktowania z uwzględnieniem związków przyczynowo-skutkowych, na tle corocznych zadań i wyników produkcyjnych oraz ekonomicznych przedsiębiorstwa. Postulat powiązania planów powinien być brany pod uwagę zarówno w trybie planowania, przy ustalaniu kierunków i zakresu postępu technicznego, jak i przy prawidłowej ocenie wykonania zadań rozwoju techniki.

W ostatecznym podsumowaniu ocena wykonania zadań rozwoju techniki powinna wyjaśnić:

w jakim zakresie przedsiębiorstwo mogło, a w jakim zastosowało nowe rozwiązania konstrukcyjne w produkowanych wyrobach i jak realizowało zadania w zakresie unowocześnienia swojej produkcji;

w jakim zakresie przedsiębiorstwo mogło, a w jakim zastosowało doskonalsze metody technologiczne i organizacyjne w procesach wytwarzania i jaki to miało wpływ na wyniki produkcyjne i ekonomiczne.

Ocena realizacji rozwoju techniki należy zatem do istotnych elementów kompleksowej analizy działalności przedsiębiorstwa. Stopień tej realizacji jest równocześnie miernikiem wyników pracy przede wszystkim aparatu kierowniczego i personelu inżynieryjno-technicznego przedsiębiorstwa, gdyż wprowadzanie rozwoju techniki jest odzwierciedleniem skutecznego działania oraz bezpośredniego wkładu twórczego, jak i organizacyjnego tych pracowników.

W ten sposób efekty rozwoju techniki stanowią cel planowego działania (uruchomienie nowej produkcji i modernizacja produkowanych wyrobów) albo środki osiągnięcia planowanych zadań produkcyjnych i ekonomicznych, a równocześnie stanowią miernik pracy i aktywności pracowników przedsiębiorstwa.

Przedsięwzięcia rozwoju techniki, tak z punktu widzenia celu, jak i skutków, dzielą się zatem na takie, których rezultatem jest:

1. doskonalenie jakości wyrobów przez modernizację produkowanych wyrobów i przez rozszerzanie asortymentu produkcji nowymi pożądanymi typami wyrobów, w szerszym stopniu zaspokajających potrzeby społeczne;

2. zmniejszanie nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej w procesach wytwarzania dóbr pośrednich i finalnych oraz optymalizacja struktury tych nakładów.

II

Przemysł maszynowy jest najważniejszym źródłem postępu technicznego dla całej gospodarki narodowej. Wytwarzając maszyny i urządzenia służące użytkownikowi jako środki pracy, przemysł maszynowy warunkuje właściwy poziom techniki i tempo technicznego rozwoju. Głównym zadaniem obciążającym przemysł maszynowy jest zatem — oprócz starannego i zgodnego z warunkami technicznymi wykonania wyrobów — stałe ich modernizowanie, uruchamianie nowych asortymentów produkcji, rozszerzanie wachlarza asortymentowego produkcji dalszymi odmianami i typami, o wyższych parametrach technicznych i użytkowych oraz o lepszych własnościach eksploatacyjnych.

Obowiązek dotrzymania kroku postępowi w zakresie konstrukcji wyrobów i konieczność ustawicznego dostosowywania się do potrzeb odbiorców są dla każdego przedsiębiorstwa uciążliwe i połączone z perturbacjami w procesie produkcyjnym. Wprawdzie silny bodziec stanowią wymagania odbiorcy zagranicznego i obawa utraty zagranicznych rynków zbytu, co zmusza każdego producenta-eksportera do posługiwania się jedynie skutecznym sposobem rywalizacji, a mianowicie stałym ulepszaniem jakości wyrobów. Generalnym i bezpośrednim sposobem utrzymania właściwego tempa unowocześniania produkcji są jednak dyrektywy wyznaczone w formie zadań planowych.

Sprawdzeniem wywiązania się przedsiębiorstwa-producenta z obowiązku uruchomienia nowej produkcji i współdziałania w rozwoju techniki i rekonstrukcji całego przemysłu jest przede wszystkim terminowe i zgodne z założeniami planu wykonanie prototypów oraz uruchomienie i opanowanie produkcji nowych wyrobów. Stopień realizacji tych zadań określa wskaźnik wykonania planu, czyli stosunek ilości wykonanych w terminie pozycji planu prototypów do ilości zaplanowanych w danym okresie, oraz wskaźnik ilości wykonanych w terminie pozycji planu uruchomienia produkcji i jej opanowania, do ilości pozycji zaplanowanych w danym okresie. Bliższe wyjaśnienie przyczyn niewykonania albo opóźnienia wykonania planu pozwoli ustalić, w jakich rozmiarach przedsiębiorstwo ponosi bezpośrednią odpowiedzialność, a w konsekwencji, jakie to spowodowało skutki u odbiorców i jakie gospodarka narodowa poniosła w związku z tym straty. Przykładem takich strat w skali całej gospodarki narodowej jest między innymi nieopanowanie przez przemysł w planowanym czasie produkcji lokomotyw spalinowych, co spowodowało znaczne opóźnienie rozwoju trakcji spalinowej w Polsce.

Wskaźnik ilościowego wykonania planu nie wyraża jeszcze w pełni udziału przypadającego na dane przedsiębiorstwo w programowym rozwoju techniki i rekonstrukcji przemysłu, nie obrazuje przede wszystkim

znaczenia nowo uruchomionej produkcji pod względem jakościowym. W pewnym stopniu stan jakościowy charakteryzują następujące czynniki:

1. wskaźnik udziału nowo uruchomionej produkcji w ogólnej produkcji przedsiębiorstwa, jak i wskaźnik udziału produkcji wyrobów według zakwalifikowania ich pod względem stopnia nowości konstrukcyjnej i technicznej,

2. zakres zmian konstrukcyjnych w modernizowanych wyrobach i stopień polepszenia parametrów technicznych i użytkowych nowych względnie zmodernizowanych wyrobów.

Wskaźnik udziału nowo uruchamianej produkcji informuje, jaką wielkość w produkcji przedsiębiorstwa stanowi nowa produkcja, a w dynamicznym ujęciu, o ile zwiększa się wkład przedsiębiorstwa w unowocześnianie maszyn i urządzeń. Analiza działalności przedsiębiorstwa na tym odcinku powinna wykazać:

a) tempo przyswajania nowości technicznych w konstrukcji wyrobów w porównaniu z innymi analogicznymi przedsiębiorstwami w kraju i za granicą, w czym główna odpowiedzialność przypada z reguły na zakładowe biuro konstrukcyjne;

b) stopień i zakres przygotowania i opanowania nowej produkcji, tak w stosunku do terminów planowych, jak i do obiektywnych możliwości przedsiębiorstwa, co jest sprawdzianem organizacji i sprawności pracy: biur technologicznych, gospodarki narzędziowej, zaopatrzenia materiałowego itp., a w stadium wykonawczym: komórek ruchu, a przede wszystkim prototypowni.

Ostatnio na podstawie zarządzenia ministra przemysłu ciężkiego wprowadzono zasadę kwalifikacji wyrobów z podziałem na odpowiadające jakościowo najwyższemu standardom światowym (grupa *A*), na pośrednie pod względem poziomu konstrukcyjnego (grupa *B*) na przestarzałe pod względem konstrukcyjnym (grupa *C*).

Udział poszczególnych grup wyrobów *A*, *B*, *C* w produkcji przedsiębiorstwa pozwala zorientować się, w jakim stopniu przedsiębiorstwo nadąża za postępem i w jakim zakresie partycypuje w modernizacji i rekonstrukcji całego przemysłu. Ponadto miernikiem charakteryzującym poziom jakościowy produkowanych wyrobów jest również udział (i jego zmiany) produkcji eksportowej w produkcji ogółem.

Rozmiary ilościowo-wartościowe nowych wyrobów nie dają jeszcze wyobrażenia o ich jakościowym znaczeniu, które z uwagi na istniejący system cen nie może być wyrażone adekwatnie przez różnicę cen czy kosztów. Również wyważenie jakościowych zmian w stosunku do zmian pracochłonności nie zawsze prawidłowo orientuje o stopniu „uszlachetnienia” wyrobów. Przeważnie pozostaje opis, jako najprostsza forma umożliwiająca oznaczenie jakościowych różnic. W niektórych tylko przy-

padkach można teoretycznie obliczyć, na podstawie wyznaczenia wydajności maszyn i urządzeń, skutki jakościowego udoskonalenia wyrobów dla gospodarki narodowej.

Rachunek ekonomiczny, polegający na zestawieniu i porównaniu nakładów poniesionych dla uruchomienia nowej produkcji z uzyskanymi efektami, jest zagadnieniem, które dotychczas nie zostało praktycznie rozwiązane. U producenta konsekwencją wykonania nowej produkcji są dodatkowe koszty przygotowania, a zwykle i obniżenie się wydajności pracy z powodu nieopanowania nowych procesów produkcyjnych oraz przejściowy wzrost kosztów produkcji, natomiast wszelkie efekty pokrywające wymienione straty osiąga z zasady użytkownik. Z tych powodów zbilansowanie nakładów i efektów uruchomienia nowej produkcji jest w przedsiębiorstwie niewykonalne. Dlatego w dotychczasowej praktyce miernikiem oceny wkładu przedsiębiorstwa do rozwoju techniki i rekonstrukcji przemysłu nie jest efektywność ekonomiczna nowych wyrobów, lecz ich terminowe i zgodne z planem wykonanie. Usystematyzowane zestawienie mierników oceny rozwoju techniki w zakresie uruchomienia nowej produkcji, stosowanych zwykle w kompleksowych analizach działalności ekonomiczno-technicznej przedsiębiorstwa, zawiera schemat 1.

III

Inną funkcję spełniają przedsięwzięcia techniczno-organizacyjne i odmiennie wywierają skutki. Przedsięwzięcia techniczno-organizacyjne polegają na zastosowaniu doskonalszych metod pracy i systemów organizacyjnych przez:

wprowadzenie względnie rozszerzenie nowych metod technologicznych⁷, rozwój mechanizacji i automatyzacji pracy, usprawnienie pracy i obsługi stanowisk pracy, podniesienie poziomu organizacji produkcji, racjonalniejszą gospodarkę materiałową.

Przedmiotem działania postępu technicznego w tych przypadkach nie jest zatem produkt, lecz proces wytwórczy. Stąd i efekty podjętych przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych występują przede wszystkim w procesach wytwórczych w postaci: zmniejszenia pracochłonności produkcji, wzrostu wydajności pracy, zmniejszenia zużycia materiałów, lepszego wykorzystania zdolności produkcyjnych i w końcu w postaci obniżenia kosztów produkcji.

Przedsięwzięcia techniczno-organizacyjne są więc czynnikiem wpły-

⁷ Występuje w tych przypadkach zjawisko postępu technicznego, polegające na tym, że osiągnany jest wzrost produkcji bez powiększania w zasadzie czynników produkcji.

Zestawienie wskaźników rozwoju techniki w zakresie uruchomienia nowej produkcji

Grupa wskaźników	Wskaźniki	Forma wskaźników	Treść wskaźników	Charakterystyka zjawiska	Miernik oceny
1. Wykonania planu	Wykonania ilościowego planu prototypów Wykonania ilościowego planu uruchomienia produkcji nowych wyrobów	Wykonania ilość pozycji planu $\times 100$ Zaplanowana ilość prototypów Wykonanie ilości pozycji planu $\times 100$ Zaplanowana ilość pozycji planu	Stożenie wykonania planu prototypów oraz uruchomienia i opanowania nowej produkcji	Dyscyplina wykonania planu	Wywiązanie się przedsiębiorstwa z planowych zadań przewidzianych w programie rozwoju techniki i rekonstrukcji przemysłu
2. Udziału nowych uruchomień	Udziału nowej produkcji w produkcji ogółem Udziału produkcji pod względem stopnia „nowości”	Wartość (względnie pracochłonność) nowej produkcji $\times 100$ Wartość (względnie pracochłonność) produkcji ogółem Ilość wyrobów (względnie wartość) zakwalifikowanych do grupy A, B, C $\times 100$	Wyznaczenie udziału produkcji pod względem stopnia nowości: a) w ujęciu statycznym, tj. w danym okresie czasu b) w ujęciu dynamicznym w porównaniu do poprzednich okresów czasu	Stożenie unowocześnienia produkcji i zmiany w unowocześnieniu produkowanych wyrobów	Wkład przedsiębiorstwa do rozwoju techniki i rekonstrukcji przemysłu
3. Znaczenia jakościowego nowo uruchomionych wyrobów	Zakresu jakościowych zmian konstrukcyjnych nowych albo zmodyfikowanych wyrobów	Opis zmian w parametrach technicznych i użytkowych	a) Porównanie parametrów techn. i użytkowych nowych prototypów i nowouruchomionej produkcji b) Zakres dokonanej modernizacji produkowanych wyrobów	Stożenie unowocześnienia produkcji i zmiany w unowocześnieniu produkowanych wyrobów	Wkład przedsiębiorstwa do rozwoju techniki i rekonstrukcji przemysłu

wającym, po pierwsze — na realizację zadań produkcyjnych, ponieważ przyczyniają się poprzez obniżenie pracochłonności produkcji i wzrost wydajności pracy do wykonania i przekroczenia planu produkcji, a po drugie — na realizację zadań ekonomicznych, ponieważ powodując obniżenie kosztów produkcji przyczyniają się do poprawy wyników finansowych, tj. akumulacji i zysku. Ze względu więc na ścisły związek przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych z wynikami produkcyjnymi i ekonomicznymi, zakres tematyczny planu przedsięwzięć, ich planowe wdrażanie oraz spodziewana i osiągnięta suma efektów stanowią zasadniczy przedmiot badania i oceny w ramach analizy kompleksowej działalności przedsiębiorstwa.

Ogół tematów przedsięwzięć jest zestawiony w planie przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych, wchodzącym w skład rocznego planu techniczno-ekonomicznego przedsiębiorstwa. W tym przypadku plan traktuje się jako zadanie obowiązujące, zawierające niezbędny zakres tematyczny przedsięwzięć, których wprowadzenie powinno zagwarantować prawidłowy rozwój techniki i organizacji przedsiębiorstwa.

Realizacja planu dotyczy zarówno wykonania poszczególnych pozycji tematycznych planu, jak i uzyskania spodziewanej sumy efektów w okresie planowanym, która z kolei jest zależna od terminów realizacji każdej pozycji planu, efektywności przedsięwzięcia i nakładów poniesionych na ich realizację. Zazwyczaj niewykonanie wszystkich pozycji planu przedsięwzięć — spowodowane czy to trudnościami w realizacji danego tematu, czy też zmianą okoliczności dezaktualizującą poprzednie założenia i celowość zastosowania przedsięwzięcia — jest rekompensowane przedsięwzięciami dodatkowymi, pozaplanowymi. Rekompensata jest zupełna, jeśli niedobór efektów planowanych a niewykonanych przedsięwzięć zostanie pokryty efektami dodatkowymi.

Realna i związana ściśle z aktualnymi problemami przedsiębiorstwa tematyka planu przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych jest świadectwem prawidłowego ukierunkowania postępu technicznego przez aparat kierowniczy działów technicznych, a szczególnie działu głównego technologa, tak jak sprawna realizacja planu jest świadectwem właściwej organizacji i trybu załatwiania w komórkach wykonawczych i nadzorujących.

Kapitałne znaczenie dla wyników działalności przedsiębiorstwa posiada treść ekonomiczna planu przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych. W praktyce odpowiednie tempo rozwoju postępu technicznego mierzy się ilościowo, przez porównanie zakresu tematycznego planu (wykonania) z ilością pozycji wykonanych w poprzednim okresie czasu. Sama ilość tematów i ich różnokierunkowość nie jest dostatecznie wystarczającym wskaźnikiem określającym powiększanie się względnie zawężanie się

zakresu wdrażania postępu technicznego. Bardziej miarodajnym kryterium jest efektywność postępu technicznego, wyrażona wielkością efektów techniczno-ekonomicznych w porównaniu do uzyskanych w poprzednich okresach czasu.

Najczęściej stosowanymi wskaźnikami efektywności postępu technicznego są wskaźniki:

1. obniżenia pracochłonności produkcji w godzinach normowanych, jako rezultat skorygowania technicznie uzasadnionych norm pracy,
2. zmniejszenia zużycia materiałów, jako skutek skorygowania technicznych norm zużycia materiałów,
3. globalnej oszczędności środków, wpływającej na obniżenie kosztów, w wyniku obniżenia pracochłonności produkcji i zmniejszenia zużycia materiałów.

Efekty mierzone wymienionymi wskaźnikami, ograniczające się do składników kosztów bezpośrednich (płace bezpośrednie i materiały bezpośrednie), są efektami konkretnie uchwytymi i udokumentowanymi przy pomocy ewidencji i statystyki prowadzonej w przedsiębiorstwie. Z uwagi na to, że stanowią większość wszystkich rezultatów postępu technicznego, traktuje się je jako wyrażające ogół rezultatów postępu technicznego.

Zakres i wszechstronność tematyki planu przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych jest zasługą przede wszystkim inwencji twórczej personelu inżynieryjno-technicznego i racjonalizatorów — i przeciwnie — niedostatecznie rozwinięty i ubogi plan świadczy ujemnie o udziale i wkładzie pracowników inżynieryjno-technicznych w poprawianie wyników działalności przedsiębiorstwa.

Wskaźniki ilościowe — określające zakres tematyczny, jak i jakościowe — określające efektywność przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych, umożliwiają zorientowanie się co do rozwoju i tempa wdrażania postępu technicznego. Należy jednakże unikać fetyszyzacji tych wskaźników, zwłaszcza w warunkach ilościowych i asortymentowych zmian produkcji oraz zmian rozmiarów uruchomienia nowej produkcji. Zarówno więc zakres i rodzaj tematyki, jak i wielkość efektów powinny być oceniane w warunkach porównywalnych lub po uwzględnieniu zmian produkcji i warunków pracy oraz ich skutków. Dopiero wówczas możliwe jest dokonanie poprawnej oceny zakresu rozwoju postępu technicznego w procesach wytwórczych. Ocena taka będzie jednak zawsze względna, ponieważ na jej podstawie nie można udzielić ostatecznej odpowiedzi na pytanie, czy i o ile rozwój nowej techniki i organizacji był prawidłowy i wystarczający, ze względu na wykonanie zadań planowych i zaplanowaną poprawę wyników produkcyjnych i ekonomicznych, a ponadto, czy maksymalnie został wykorzystany potencjał reprezentowany przez aktu-

alny stan postępu technicznego. Wobec nieznaności aktualnego stanu postępu technicznego potencjalnie możliwego do wprowadzenia w istniejących warunkach indywidualnego przedsiębiorstwa, pozostają jedynie pośrednie sposoby analizy, opierające się na wnioskach wyprowadzonych z wskaźników udziału postępu technicznego w poprawie wyników produkcyjnych i ekonomicznych.

Wskaźniki charakteryzujące rolę i udział postępu technicznego w polepszaniu wyników działalności przedsiębiorstwa tworzą trzecią grupę wskaźników, oprócz wskaźników wykonania planu i dynamiki postępu technicznego. Do wskaźników tych należą:

1. wskaźniki określające udział efektów postępu technicznego w globalnej wielkości nakładów pracy, materiałów i kosztów produkcji w danym okresie czasu (np. stosunek obniżenia pracochłonności, na skutek realizacji przedsięwzięć, do ogólnej pracochłonności produkcji; stosunek zmniejszenia zużycia materiałów, na skutek realizacji przedsięwzięć, do zużycia ogółem; stosunek obniżenia kosztów do kosztów produkcji globalnej danego okresu, itd.);

2. wskaźniki określające udział efektów postępu technicznego w osiągniętej poprawie wskaźników techniczno-ekonomicznych, a między innymi w obniżce kosztów (np. udział efektów postępu technicznego we wzroście wydajności pracy, w oszczędnościach materiałowych i w obniżce kosztów);

3. wskaźniki określające udział postępu technicznego w wykonaniu zadań produkcyjnych (we wzroście produkcji i w ponadplanowym wykonaniu produkcji) oraz udział w wykonaniu zadań ekonomicznych (w zwiększeniu i uzyskaniu ponadplanowych wyników finansowych).

Wymienione grupy wskaźników informują o znaczeniu postępu technicznego dla rezultatów działalności przedsiębiorstwa, dając pogląd na ciężar gatunkowy postępu technicznego i na jego zmiany w analizowanych okresach czasu. Poza tym, określając udział skutków postępu technicznego w uzyskanych oszczędnościach pracy żywej i uprzedmiotowionej, pozwalają ocenić, w jakim stopniu założona w planie poprawa wskaźników techniczno-ekonomicznych i założone oszczędności znalazły pokrycie w efektach postępu technicznego.

Ocena rozpatrująca efektywność postępu technicznego z punktu widzenia udziału w osiągnięciu zaplanowanych i uzyskanych wyników produkcyjnych i ekonomicznych jest chyba najtrafniejsza i najśluszniejsza, gdyż — po pierwsze — nie pozbawiona jest podstawy odniesienia, jaką stanowią w planie wskaźniki obniżki kosztów, wzrostu wydajności pracy oraz wielkości planowanych zadań produkcyjnych i wyników finansowych, oznaczających istotny cel działalności przedsiębiorstwa,

po drugie — ujmuje postęp techniczny i jego efekty w sposób kompleksowy w powiązaniu z całokształtem działalności przedsiębiorstwa i wreszcie — nie jest oderwana od konkretnych warunków pracy i zmian produkcyjnych. Pod tym względem metoda oceny efektywności postępu technicznego oparta na wskaźnikach „udziału” ma przewagę nad metodą oceny opartej na wskaźnikach „rozwoju”. Dlatego nie przekonywająca wydaje się praktyka wyznaczania a priori limitów oszczędności i efektów postępu technicznego, w formie dyrektyw do planu, jeżeli te oszczędności i efekty nie wynikają bezpośrednio z konkretnych, zaplanowanych przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych, lecz są rezultatem tylko przyjętych szacunkowo założeń, na podstawie dotychczas uzyskiwanych wyników. Tymczasem tryb kierowania postępowaniem technicznym przy pomocy wyznaczania w ten sposób wskaźników rozwoju staje się coraz bardziej rozpowszechniony.

Co prawda również zagadnienie stopnia pokrycia zadań oszczędnościowych i wydajności pracy przez postęp techniczny nie zostało dotychczas teoretycznie opracowane. W praktyce postuluje się jedynie, na podstawie doświadczenia, orientacyjny wskaźnik procentowy pokrycia, który zresztą ulega wahaniom w zależności od posiadanych rezerw, zmian organizacyjnych, produkcyjnych itd. Tym niemniej stopień udziału efektów postępu technicznego warunkuje osiągnięcie poprawy wyników działalności przedsiębiorstwa i zarazem najlepiej charakteryzuje wkład postępu technicznego w rozwój techniczno-ekonomiczny przedsiębiorstwa.

Reasumując: wskaźniki udziału postępu technicznego w polepszeniu wyników produkcyjnych i ekonomicznych przedsiębiorstwa mogą być uważane za syntetyczny i najbardziej właściwy miernik oceny twórczej i aktywnej pracy ogółu pracowników, a wespół z wskaźnikami „rozwoju” mogą służyć jako miernik oceny wykorzystania realnych i dostępnych źródeł obniżki kosztów i wzrostu wydajności pracy, jakie potencjalnie reprezentuje każdorazowo aktualny postęp techniczny.

Usystematyzowane zestawienie stosowanych zwykle wskaźników oraz mierników oceny w kompleksowych analizach działalności ekonomiczno-technicznych przedsiębiorstwa zawiera schemat 2.

IV

Stosowane w praktyce wskaźniki efektywności postępu technicznego mają niewątpliwie tę zaletę, że są i mogą być udokumentowane, a oprócz tego mają ten stopień precyzji, jaki z punktu widzenia formalnego wymagany jest w rozliczeniach kosztów i jaki niezbędny jest w statystyce i sprawozdawczości przedsiębiorstwa. Ważnym szczegółem jest również

Zestawienie wskaźników i mierników oceny w zakresie tematów objętych planem przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych

Grupa wskaźników	Wskaźniki	Forma wskaźników	Treść wskaźników	Charakterystyka zjawiska	Miernik oceny
1. Wskaźniki wykonania zadań	Wykonania zadań ilościowych	$\frac{\text{Ilość wykonanych porzeczji planu}}{\text{Ilość zaplanowanych porzeczji}} \times 100$	Stopień realizacji zaplanowanych tematów planu przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych	Dyscyplina wykonania zadań planowanych i realność przyjętej w planie tematyki	Trafność wyboru tematyki planu i sprawności organizacyjnej służb realizujących plan przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych oraz trybu załatwiania
	Wykonania zadań jakościowych (oszczędnościowych)	$\frac{\text{Efekty uzyskane w okresie planowanym}}{\text{Efekty zaplanowane w okresie planowanym}} \times 100$	Stopień uzyskania zaplanowanej wysokości efektów techniczno-ekonomicznych	Realność zaplanowanych efektów i oszczędności podjętych przedsięwzięć	
2. Wskaźniki rozwoju (dynamiki)	Wzrostu zakresu i ilości tematów	$\frac{\text{Ilość wykonanych tematów w okresie analizowanym}}{\text{Ilość wykonanych tematów w okresie porównywanym}} \times 100$	Wzrost ilości tematów (pozycji) planu przedsięwzięć w stosunku do okresu porównywanego	Tempo i zakres wdrażania postępu technicznego w porównywanych okresach czasu	Inwencji (twórczej) i aktywności personelu inżynierjno-technicznego, a szczególnie służb tzw. zaplecza technicznego
	Wzrostu rozmiarów efektów techniczno-ekonomicznych	$\frac{\text{Efekty uzyskane w okresie analizowanym}}{\text{Efekty uzyskane w okresie porównywanym}} \times 100$	Wzrost sumy (wielkości) efektów i efektywności w stosunku do okresu porównywanego		
3. Wskaźniki udziału	Udziału efektów postępu technicznego w globalnych nakładach	$\frac{\text{Efekty postępu technicznego w zakresie pracy żywej i uprzedmiotowionej}}{\text{Ogólna ilość pracy żywej i uprzedmiotowionej albo koszty produkcji}} \times 100$	Udział efektów postępu technicznego w nakładach w danym okresie czasu	Znaczenie postępu technicznego w całej działalności przedsiębiorstwa	Bezpłatnego wkładu kłórownictwa, pracowników inżynierjno-technicznych oraz racjonalizatorów w poprawę wyników działalności przedsiębiorstwa
	Udziału efektów postępu technicznego w oszczędnościach ogółem	$\frac{\text{Efekty postępu technicznego w zakresie pracy żywej i uprzedmiotowionej}}{\text{Globalne oszczędności na pracy żywej i uprzedmiotowionej}} \times 100$	Udział efektów w oszczędnościach ogółem w danym okresie czasu oraz w porównaniu do zaplanowanego udziału	Stopień pokrycia uzyskanych oszczędności (rezultatów) przez efekty postępu technicznego	
	Udziału efektów postępu technicznego w wynikach produkcji i ekonomicznych przedsiębiorstwa	$\frac{\text{Efekty postępu technicznego w zakresie wzrostu produkcji obniżenia kosztów}}{\text{Przyrost produkcji oraz przyrost akumulacji}} \times 100$	Udział w wynikach przedsiębiorstwa w danym okresie czasu i w poprawie wyników produkcji oraz ekonomicznych	Wpływ postępu technicznego na wyniki produkcyjne i ekonomiczne przedsiębiorstwa	

to, że wskaźniki te wynikają bezpośrednio z konkretnych przedsięwzięć i są zależne od terminowej i pełnej realizacji każdego przedsięwzięcia techniczno-organizacyjnego, albo od jego zaniechania. Jednakże przestrzeganie warunku dokładności i zasady udokumentowania efektów sprawia, iż przy istniejącym systemie ewidencji rezultaty niektórych przedsięwzięć nie dadzą się zweryfikować, jak na przykład efekty nieznacznych i nieplanowanych usprawnień i organizacji pracy, obsługi stanowisk pracy, usprawnień prac nieznormowanych, to znaczy wszystkie efekty tak zwane niewymierne. Na marginesie warto dodać, że niewymierne czy też trudne do wymierzenia efekty w zakresie pracochłonności produkcji stanowią umotywowane corocznie dokonywanej rewizji norm pracy, a pokaźne wyniki corocznych rewizji norm świadczą, że udział tak zwanych efektów niewymiernych nie jest wcale znikomy.

Istnieje zatem uzasadniona potrzeba posługiwania się miernikami pełnej efektywności postępu technicznego, nawet kosztem ścisłości i rezygnacji z wskaźników bezpośrednich. Do zwolenników stosowania mierników pośrednich należy między innymi J. Zajda i J. Lisikiewicz, którzy zasadniczy i syntetyczny miernik ekonomiczny postępu technicznego widzą we wskaźniku wydajności pracy. Według J. Zajdy, wydajność pracy społecznej mierzona stosunkiem dochodu narodowego (produkcji czystej) do zatrudnienia jest proporcjonalna do stopnia instrumentalizacji pracy i wzrasta ze wzrostem tej instrumentalizacji oraz ze stopniem wykorzystania środków pracy i przedmiotów pracy, zgodnie z formułą⁸:

$$\text{Wydajność pracy} = \frac{\text{Techniczne uzbrojenie pracy}}{\text{pracy}} \times \frac{\text{Efektywność majątku trwałego}}{\text{trwałego}}$$

Jest rzeczą znamioną, że ostatnio również w skali mikroekonomicznej zaznaczają się tendencje do posługiwania się sposobami pośrednimi ustalania efektywności postępu technicznego, a w tym wydajnością pracy, dla celów planowania i kontroli wykonania ekonomicznych efektów postępu technicznego. Sprawa ta jest związana z wdrażaniem i udoskonalaniem miernika netto w zakresie produkcji przemysłowej.

Nie można zaprzeczyć, że zachodzi potrzeba podjęcia dalszych poszukiwań celem znalezienia doskonalszych wskaźników postępu technicznego niż obecnie stosowane, a mianowicie wskaźnika o takiej konstrukcji, który by odpowiadał następującym warunkom:

ujmował całość efektów postępu technicznego,

⁸ Odpowiada to wzorowi w ujęciu statystycznym albo przyrostowym (J. Zajda, *Rachunek ekonomiczny postępu technicznego*, Materiały III Krajowej Narady Ekonomistów Przemysłu, Roczniki i Sprawozdania t. X, Poznań 1961, s. 56):

$$\frac{\text{Produkcja czysta}}{\text{Zatrudnienie}} = \frac{\text{Majątek trwały}}{\text{Zatrudnienie}} \times \frac{\text{Produkcja czysta}}{\text{Majątek trwały}}$$

umożliwiał określenie udziału i znaczenie postępu technicznego w realizowaniu podstawowych zadań przedsiębiorstwa, wiążąc efektywność postępu technicznego z wynikami całokształtu działalności przedsiębiorstwa,

spełniał postulat zgodności znaczeniowej między faktycznymi rozmiarami skutków ekonomicznych (efekty netto⁹) a wyłącznym działaniem określonej przyczyny (przedsięwzięcia techniczno-organizacyjne),

uwzględniał istniejące w przedsiębiorstwie praktyczne możliwości systemu ewidencji i sprawozdawczości.

Niewątpliwie z punktu widzenia postawionych postulatów mierzenie efektywności postępu technicznego w zakresie działalności przedsiębiorstwa pozostaje wciąż jeszcze problemem otwartym.

⁹ Wskaźnikami efektywności postępu technicznego sensu stricto są efekty pomniejszone o nakłady związane bezpośrednio z realizacją przedsięwzięć techniczno-organizacyjnych (zakupy, koszty zainstalowania itd.) i o nakłady eksploatacyjne związane z wyższymi kosztami ponoszonymi w związku z wprowadzeniem postępu technicznego (amortyzacja, większe zużycie energii itp.). Te efekty netto, decydujące o opłacalności zastosowania przedsięwzięć, nie są w większości przypadków przedmiotem ścisłej ewidencji, głównie wskutek niepełnej ewidencji wszystkich nakładów. Tymczasem efekty netto są właściwą podstawą oceny opłacalności oraz zwrotności poniesionych nakładów.